

ook nog een geheel ander positivisme was, maar toen niet meer in staat was om dit echt een plaats te geven in haar boek. Het is andermaal een teken hoe gevaarlijk het is om intellectuele stromingen eenzijdig aan bepaalde namen te koppelen: het positivisme was meer dan de doorwerking van Comte's ideeën, zoals het darwinisme later soms maar heel weinig gemeen had met het denken van Darwin.

Klaas van Berkel

Bosch, M., *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929* (Amsterdam: Balans, 2005, 819 blz., ISBN 90 5018 657 2).

'I feel happy that I have seen the 3 objects of my life come into fulfilment during my life and that I see the great value of it for a happy woman [s] life', zo blikte de 72-jarige Aletta Jacobs in 1928 terug op haar leven, in een brief aan haar Amerikaanse vriendin Carrie Chapman Catt. Jacobs benoemde de drie onderwerpen als volgt: 'the opening for women of all opportunities to study and to bring it into practice; to make Motherhood a question of desire; and the political equality for women.' Het citaat, dat op de laatste bladzijden van Mineke Bosch' biografie van Aletta Jacobs te vinden is, functioneert ook in dit boek als een terugblik. Niet alleen omdat de drie aangehaalde kwesties inderdaad centrale thema's in Jacobs' leven waren, maar meer nog omdat Jacobs' eigen omgang met haar verleden als een rode draad doorheen de volledige biografie loopt.

Dat Jacobs in 1879 Nederlands eerste vrouwelijke arts werd, maakte de thematiek van vrouw, studie en arbeid als vanzelfsprekend tot een *issue* in haar leven. Nochtans was haar toelating tot de universiteit met opvallend weinig publieke polemiek gepaard gegaan. De toelating die zij hiervoor van Thorbecke kreeg, was ingegeven door een doctrinair liberaal geloof in het individueel beslissingsrecht terzake van de vader, en niet door een bekommernis om gelijke rechten tussen mannen en vrouwen, zo betoogt Bosch. Jacobs' persoonlijke weg tot op de universiteitsbanken was wel met de nodige momenten van ontmoediging gepaard gegaan. Zonder het netwerk waar zij als dochter van een Joodse huisarts uit Groningen een beroep op kon doen, had ze de stap wellicht niet gezet. In geen geval kon zij zich toen voorstellen dat zij een halve eeuw later een ironisch-feministisch artikel zou schrijven met een pleidooi voor de invoering van een quorum voor vrouwelijke studenten aan de universiteit, vanuit de vaststelling dat deze studenten alle beurzen en prijzen in de wacht sleepten.

De tweede door Jacobs aangehaalde kwestie – moederschap als voorwerp van verlangen of keuze – was heel wat delicates van aard. Al tijdens haar studieverblijf in Londen, waar ze in contact kwam met verschillende vrouwelijke artsen, had Jacobs radicale vrijdenkers leren kennen die op malthusiaanse gronden anticonceptie bepleitten. Terug in Nederland gaf zij tijdens haar befaamde gratis spreekuur voor minvermogende vrouwen anticonceptie-advies.

Bosch betoogt op overtuigende wijze dat Jacobs' standpunt inzake geboortenbeperking in eerste instantie van een sociale en hygiënistische bekommernis om het arbeidersgezin getuigde, en slechts in tweede instantie van een feministisch engagement. Dat Catherine van Tussenbroek, de tweede Nederlandse vrouwelijke arts, haar standpunt bestreed, heeft Jacobs wellicht erg teleurgesteld. Dat Van Tussenbroek en niet zijzelf vervolgens op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 als spreekster werd gevraagd, heeft haar, zo vermoedt Bosch, uitgedaagd om als feministe naar buiten te treden. Jacobs' publicaties die nu volgden, kaartten subtiel het belang van seksualiteit in het leven van vrouwen aan, onafhankelijk van het moederschap.

Jacobs' publieke engagement op een derde terrein, dat van het kiesrecht, wijzigde haar radicale standpunt inzake seksualiteit niet, maar duwde het wel naar de achtergrond. Ook hier was het pas rond de eeuwwisseling dat Jacobs duidelijk voor een aparte 'vrouwenweg' koos, daar waar zij voordien had gehoopt via de 'mannenpolitiek' – *in casu* de Radicale Bond waarin ook haar feministische echtgenoot Gerritsen actief was – een rol te kunnen spelen. In 1903 werd zij presidente van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht en dat zou ze zestien jaar lang blijven. Haar latere jaren als erepresidente veranderden weinig aan haar statuut als grote dame van de beweging. Dat een groot deel van de biografie gewijd is aan de geschiedenis van de kiesrechtvereniging en haar internationale netwerken, heeft ten dele met het uitgebreide bronnenmateriaal te maken. Dat levert prachtige inkijken op in de nationale en internationale kiesrechtcultuur die een nieuwe vorm van politieke openbaarheid voor vrouwen creëerde.

Bosch heeft voor deze monumentale biografie geen document ongelezen gelaten en dat zullen haar soms zuchtende lezers geweten hebben. De minutieuze contextualisering die over nagenoeg elk thema wordt aangeboden, hindert de lectuur wel eens. Maar daar staat tegenover dat de auteur er dankzij deze grondige aanpak met glans is in geslaagd een biografie af te leveren die, in de allerbeste feministische traditie, de centrale figuur de-heroïseert zonder haar iets van haar fascinerend karakter te ontnemen. Bosch is met andere woorden niet in de val getrapt van wat zij elders de *geniologie* heeft genoemd. Daartoe heeft zij een aantal procedees aangewend die van dit boek een buitengewoon interessant stuk geschiedschrijving maken.

In de eerste plaats is er de wijze waarop er systematisch plaats wordt gemaakt voor de 'significante anderen' in Jacobs' levensverhaal. De boutade dat het persoonlijke leven een verklarende waarde heeft voor iemands werk, wordt hier concreet en geloofwaardig. Jacobs' hartelijke en soms ook moeilijke relaties met mede-activisten en vriendinnen, de steun en soms ook tegenwerking van mannelijke collega's en de wisselwerking met Gerritsens loopbaan worden verkend, gewikt en gewogen. Dat laatste resulteert onder meer in Bosch' suggestie dat Jacobs' kortstondig voorzitterschap van de Amsterdamse afdeling van de kiesrechtvereniging ten dele in dienst stond van de politieke ambities van haar echtgenoot, die in 1897 hoopte als radicaal voor de Tweede Kamer te worden verkozen.

Daarnaast wordt de historiografische consensus over een aantal thema's op genuanceerde wijze in vraag gesteld. Dat gebeurt bijvoorbeeld waar het de

betekenis betreft van de verwerving van het passieve (1917) en actieve (1919) vrouwenkiesrecht in Nederland, en de vraag of de verkiezingen van 1918, waarbij de helft van de Nederlandse burgers was uitgesloten van het stemrecht, wel kunnen worden beschouwd als keerpunt bij uitstek in de geschiedenis van de democratisering van Nederland. Op andere plaatsen worden recente historiografische benaderingen op overtuigende wijze in de analyse betrokken. Zo is Bosch' door het postkolonialisme geïnspireerde analyse van de brieven die Jacobs tijdens haar anderhalf jaar durende wereldreis met Carrie Chapman Catt voor de Nederlandse pers schreef, zeer verhelderend. Jacobs' raciale en ten dele stereotiep gegenderde vertoog maakte integraal deel uit van deze geslaagde vorm van feministische propaganda voor een groot publiek, zo weet Bosch aannemelijk te maken.

Ten slotte is er de voortdurende dialoog met Jacobs' eigen autobiografische *Herinneringen*. Jacobs zelfgenoegzaamheid, die ongetwijfeld mede was gevoed door de rijke feministische herinneringscultuur, haar vijandige uithalen naar de enen en haar opvallende stiltes over de anderen – zij krijgen alle betekenis en maken de figuur van Jacobs alleen maar interessanter. Een levensverhaal dat tegelijkertijd een fascinerende ontrafeling is van hoe de herinnering werkt – het toont dat ook de academische biografie toekomst heeft.

Kaat Wils

Dijkhuizen, S., *Jac. P. Thijsse. Een biografie. Natuurbeschermer, flaneur en auteur van Verkade-albums* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2005, 299 blz., €19,95, ISBN 90 295 1418 3).

De opbloei van de natuurstudie rond 1900, met als eerste hoogtepunt de oprichting van de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in 1905, wordt traditioneel verbonden met de namen van de Amsterdamse schoolmeesters Eli Heimans en Jac. P. Thijsse. De eerste kreeg al in 1958 een biografie, geschreven door Fop I. Brouwer, de tweede heeft er een halve eeuw langer op moeten wachten. Verschillende auteurs hebben er plannen voor gemaakt, maar de journalist Sietzo Dijkhuizen is uiteindelijk degene geweest die het plan ook werkelijk tot een goed einde heeft gebracht.

De in 1865 in Maastricht geboren Jac. P. Thijsse heeft een lang en afwisselend leven gehad, dat zich uitstekend leent voor een biografie. Na zijn kinderjaren op verschillende plaatsen in het land te hebben doorgebracht – steeds in een landelijke omgeving – kwam hij in 1877 als kwekeling in Amsterdam terecht en ondanks een kort verblijf op Texel (1890-1892) is hij in wezen altijd een Amsterdamse schoolmeester en later leraar gebleven – een stadsmens en een volksoepvoeder. Samen met Eli Heimans, die hij in de jaren negentig ontmoet, ontplooit hij tal van initiatieven binnen de nog prille beweging voor de natuurstudie en dankzij zijn vlotte pen en het grote inlevingsvermogen dat hij ten toon spreidt, wordt hij al gauw een veelgelezen popularisator van de vrije natuur. De echte liefhebber kent hem van zijn

tijdschrift *De Levende Natuur*, anderen weer van zijn 'stukjes' in het *Algemeen Handelsblad* en nog weer anderen (de meesten zelfs) van zijn Verkade-albums. Thijssse beweegt zich gemakkelijk in de meest uiteenlopende kringen en is dan ook de aangewezen persoon om als secretaris te fungeren in tal van organisaties op natuurhistorisch gebied. Na het aanvankelijke succes van de natuurbescherming (de aankoop van het Naardermeer in 1906 is er het begin van) maakt de beweging in het interbellum en zeker na het uitbreken van de crisis moeilijke jaren door, maar de geboren optimist die Thijssse is laat de moed nooit zakken. Zelfs tijdens de donkerste dagen van de Duitse bezetting – als hij min of meer vast komt te zitten in zijn huis in Bloemendaal en later zelfs nog moet evacueren – zit hij nog vol plannen. Tot op het eind – Thijssse overlijdt in januari 1945 – houdt hij iets van de onbekommerde flaneur die hij zijn hele leven geweest is.

Bij het verschijnen van de biografie werd gezegd dat het een ietwat oppervlakkig portret was geworden, maar dit verwijt is niet terecht, of beter, het treft niet de auteur, maar eerder zijn onderwerp. De biografie is zo 'oppervlakkig' als Thijssse zelf was. Anders dan Heimans was Thijssse geen denker, maar vooral iemand die een goed verhaal kon vertellen, met iedereen goed kon opschieten en verder geen lastige vragen stelde. Dijkhuizen heeft daarom een biografie geschreven die geheel bij zijn onderwerp past: vlot verteld, beeldend vooral en niet al te analytisch. Dat wil evenwel niet zeggen dat de auteur Thijssse kritiekloos benadert, in tegendeel. Zo relativeert hij het zogenaamde succes van *De Levende Natuur* door uit te rekenen dat het aantal abonnees allerminst spectaculair was en dat vanwege de prijs de arbeidende klasse beslist niet bereikt kon worden. Ook maakt de auteur duidelijk dat Thijssses succes als schrijver van de Verkade-albums niet zo groot was als het in de overlevering is geworden. Zelfs bespeurt men tussen de regels soms enige milde kritiek op de persoon van Thijssse, bijvoorbeeld als al te duidelijk blijkt dat Thijssse zijn levensovertuiging moeiteloos plooid naar de sociale eisen die hem op een bepaald moment gesteld werden – of die hij zichzelf stelde. Zo heeft Dijkhuizen ontdekt dat Thijssse in mei 1890, een jaar voor zijn huwelijk, belijdenis deed in de Hersteld Evangelisch-Lutherse Gemeente in Amsterdam, waar zijn verloofde toe behoorde, zonder daarna zijn huwelijk kerkelijk te laten inzegenen. Het heeft er alle schijn van dat hij opgenomen wilde worden in een milieu dat chiquer was dan dat waar hij uit voortkwam en daarvoor graag formele toetreding tot een wat orthodoxer kerkgenootschap over had. (60-63) In zijn natuurhistorisch werk is de religieuze dimensie echter geheel afwezig; als hij het over de natuur had, had hij het bijvoorbeeld vrijwel nooit over 'de schepping.' Ook Heimans deed dat niet, maar uit ongepubliceerd materiaal blijkt dat hij wel degelijk religieus gestemd was; van Thijssse weten we daarentegen niet beter of hij stond geheel indifferent tegenover het religieuze. Als Dijkhuizen deze tegenstelling tussen Heimans en Thijssse verder had uitgewerkt en al doende ook de verschillende lijnen in de vroege natuurbeweging aan de orde had gesteld – die beweging was beslist niet zo monolithisch als wel eens wordt gesuggereerd – had het boek zeker aan diepgang gewonnen. Maar natuurlijk is het boek primair een biografie van Thijssse en niet een analyse van de vroege natuurbeweging in Nederland. Als